

DOI: 10.7596/taksad.v1i2.38

TEZKİRE VE TEZKİRECİLİĞİN GELİŞİMİ*

Serhat KÜÇÜK¹

Özet

Arapların neseplerine olan alâkaları sebebi ile doğup gelişen tabakat kitapları, İslâm'ın geniş coğrafya ve kültürlerle yayılmasıyla birlikte bu kültürlerde yerini kârilere, fakihlere özellikle de şairlere ve meşayihlere yazılan tezkirelere bırakmıştır. Bu çalışmada tezkire, tezkireciliğin gelişimi ele alınmış, Türk edebiyatında şuarâ ve evliya tezkireciliği hakkında bilgi verilmiştir. Tespit edilebilen ve kayda değer görülen önemli tezkireler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tezkire, Tezkiretü'l-Evliyâ, Tezkiretü'ş-Şuarâ, Attâr, Tabakat, Evliya.

Tazkirah/Hagiography and Its Development

Abstract

The Tabakat (hagiography) books, which came into existence and developed because of Arabs' close interest in their ancestry, left their place to the tazkirah books about the lives of the Qur'an scholars, jurists in religion, particularly about poets and sheiks after

* Bu makale "XVI. Yüzyıla Ait Bir Tezkiretü'l Evliya" adlı doktora tezinden faydalanarak yazılmıştır.

¹ Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

the spread of Islam in other larger geographic and cultural areas. This study deals with the development of the tazkirahs and then gives information about poets (Shuara) and Saint (avliya) tazkirahs in Turkish literature. The study also examines some tazkirahs which are important in Turkish literature.

Keywords: Hagiography, Saints Hagiography, Hagiography of poets, Tabaqat

Tazkira/Hagiographie et Son Développement

Résumé

Les livres d'Hagiographie – qui sont nés des relations des Arabes à leurs lignages – avec la propagation de l'Islam aux autres régions et cultures ont laissé la place aux hagiographies rédigés à propos des lecteurs du Coran, juristes et plus particulièrement aux poètes et soufis. Dans cette étude, nous avons examiné l'évolution de l'hagiographie et avons donné des informations à propos de la hagiographie des poètes et des saints dans la Littérature turque. Nous avons signalés les livres des Hagiographies qui méritent d'être mentionnés.

Mots-Clés : Hagiographie, Hagiographie des Saints, Hagiographie des Poètes, Tabaqât, Saints.

كتب التذكرة وتطور تأليفها

ملخص

كتب الطبقات التي ظهرت وازدهرت بسبب اهتمام العرب بعلم الأنساب تركت مكانها لكتب التذكرة التي أُلِّفت في حق القراء والفقهاء وخاصة الشعراء والمشائخ بعد انتشار الإسلام في أراضٍ واسعة وبين ثقافات مختلفة. في هذا البحث تم تناول مفهوم التذكرة، وتطور تأليف كتب التذكرة، وقد ذُمت معلومات حول كتب التذكرة في الشعراء والصوفيين في الأدب التركي. وقد ذكرنا أسماء كتب التذكرة التي تم العثور عليها وكانت جديرة بالذكر.

كلمات البحث: التذكرة، تذكرة الأولياء (الصوفيين)، العطار، الطبقات، أولياء

1. Tezkire

Tezkire kelimesi, isteneni anma, hatıra getirme yâd etme, reisülküttap tarafından Divanı Hümayun kâtiplerine verilen hürriyet varakası² küçük mektup, pusula, bir iş için izin verildiğini bildiren veya bir hususu ispata yarayan resmi belge, aynı şehirde resmi daireler arasında yazışma pusulası, makamlar arasında gidip gelen resmi yazı, belli bir konuya ait bilgileri içine alan kitapçık, belli bir meslekteki tanınmış kimselerin bilhassa şairlerin hayatlarından eserlerinden söz eden kitap³ gibi çeşitli anlamlar ihtiva etmektedir.

Tezkire kelimesi İslâm coğrafyası ve kültüründe, belli bir meslekte şöhret sahibi olmuş kimselerin ve özellikle şairlerin hâl tercümelerinden bahseden ve şairlerin şiirlerinden örnekler nakleden eserlerin geneli için kullanılmaya başlanmış ve bu türün genel ismi olmuştur: Tezkiretü'l-Evliyâ, Tezkiretü'ş-Şuarâ gibi.

Tezkireler, köken itibari ile tabakat kitaplarına dayanmaktadır. Arapların neseplerine olan alâkaları sebebi ile doğup gelişen tabakat kitapları, İslâm'ın geniş coğrafya ve kültürlerle yayılmasıyla birlikte bu kültürlerde yerini kârilere, fakihlere ve özellikle de şairlere hakkında yazılan tezkirelere bırakmıştır.

Türk edebiyatında tezkire denilince akla gelenin şuarâ tezkireleri olması bunların telif eserler olmasına bağlanabilir. Ancak çeviri de olsa Türk edebiyatında ilk evliyâ tezkireleri şuarâ tezkirelerinden en az bir, bir buçuk asır önce yazılmıştır. Ancak; Arap ve bilhassa İran ve Türk edebiyatında şuarâ tezkirelerinin önemli bir yeri olduğu da unutulmamalıdır.

1.1 Farsça Tezkireler

İran edebiyatında Tezkiretü'ş-Şu'arâ kabul edebileceğimiz ilk Farsça eser Ahmed b. Ömer Nizâmî-i Arûzî'nin "*Çahâr-makâla*"sıdır. iyi bir hükümdarın mutlaka istifade etmesi gereken dört meslek erbabıyla (münşi, şair, müneccim ve hekim) ilgili bilgiler verilmiş, eserlerinden bazı parçalar nakledilmiş ve hikâyeler anlatılmıştır.⁴

İran edebiyatında gerçek manada tezkirecilik H. 7. yüzyılda Muhammed Avfi'nin *Lubâb al-albâb*'ı ile başlar.⁴ Müellif -bir takım eksiklere rağmen- İslâmiyet'ten sonra kendi zamanına kadar gelen ve Farsça yazan bütün şairlerin kısa hâl tercümelerini aktardıktan

² Mütercim Asım, *Kamus Tercümesi*, c. 2, s.349.

³ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Sözlük*, c. 3, İstanbul 2005, s. 3157.

⁴ Helmut Ritter, "Attâr", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1993.

⁴ Helmut Ritter, agm.

sonra, şairlerin şiirlerinden seçtiği parçalara yer verir. Eser bu haliyle tezkirecilik geleneğinin ilk önemli eseridir.

Şuarâ tezkireciliğinde en şöhretli ve kendinden sonra yazılacak Türkçe ve Farsça şuarâ tezkirelerine örneklik edecek olan ve bu sahada adeta klasik kabul edilen tezkire, Devletşah'ın *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sıdır.⁵ Eser, müellifin çağdaşı olduğu şairler hakkında şahsi bilgilerini de içermesi bakımından önemlidir. Türk edebiyatında önce, Fehim Süleyman Efendi tarafından *Safînetü's-Şu'arâ* (İstanbul, 1259) sonra Necati Lugal tarafından da *Tezkire-i Devletşah* (Ankara, 1963, 1967) adları ile Türkçeye çevrilmiştir.

Devletşah'ın *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sından sonra, Hindistan tezkirecilik geleneği bakımından ilgi çeker. Bu tezkirelerin çoğunda Devletşah'ın *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sının etkisi büyüktür. Bunların en önemlisi, Sam Mirza'nın Devletşah'ın eserine zeyl mahiyetinde olan ve 1550'de tamamlanan *Tuhfa-i Sami* adlı eseridir.⁶ Yine 16. yüzyılın sonlarına doğru yazılmış önemli bir tezkire de Amin Ahmed Râzi'nin *Haft-İklim*'idir. Üç ciltten meydana gelen bu eserde, dünyanın o zamanki coğrafi bölümlerinde yetişmiş olan âlim, şair ve şeyhler hakkında tarih sırasına göre bilgiler verilmiştir.

17.yüzyılda İran tezkirecilerinden Mirza Muhammed Tâbir Naşr-âbâdi'nin *Tazkira-i Naşrâbâdi* adlı eseri, müellifin çağdaşı olan binden fazla şairin hâl tercümesini ve eserlerinden örnekleri içermesi bakımından oldukça önemlidir. Yüzyıl bitmeden bir diğer önemli tezkire de Muhammed Aizal Sarhoş'un *Kalimât al-Şu'arâ* adlı eseridir.⁷ Cihangir ve Evrenzip devirlerinde yaşamış olan müellif, eserinde hemen hemen hepsi Hindistan'da yetişen iki yüze yakın şairin hâl tercümesini aktarmıştır.

18 ve 19. yüzyıllarda İran tezkireciliğinde Devletşah'ın etkisi hala devam etmektedir. Mesela 18. yüzyılda yaşamış olan Lütf Alî Bey'in *Ateşgede* adlı tezkiresinde müellif eski şairler bahsinde geniş bir şekilde Devletşah'dan istifade etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bugün için bile İran şiir tarihi açısından ana kaynak olarak adlandırabilecek eserlerin başında gelen Rızâ Kuli-han'ın *Macma' al-Fuşaha*'sı, Tâbirîler devri şairi Abu'l-Abbâs al Marvazî'den 1867 yılına kadar olan İran şairlerinin hâl tercümeleri ile şiirlerinden seçmeleri içermektedir.⁸

---

⁵ Helmuth Ritter, agm.

⁶ Helmuth Ritter, agm.

⁷ Helmuth Ritter, agm.

⁸ Helmuth Ritter, agm.

Farsça yazılmış tezkirelerin sayısı bir hayli fazladır. Yukarıda bunlardan önemli gördüklerimizi zikrettik. Bununla birlikte şuarâ tezkirelerini ve özellikle sufilerin hâl tercümelerini ihtiva eden eserleri iki grup altında toplamak mümkündür.⁹

1. Tezkireler (Şuarâ tezkireleri)

2. Sufilerin hâl tercümeleri

Tezkireler (Şuarâ Tezkireleri)

1. Lubâbü'l Elbâb: Muhammed Avfi, H. 618.
2. Tezkiretü'ş Şu'arâ: Devletşah b. Alauddevle Bahtîşâh El Gâzî E's Semerkandî, H. 892.
3. Tuhfe-i Sâmi: Sâmi Mîrzâ H. 957.
4. Tezkire-i Meyhâne: Fahru'z-Zamânî Kazvînî Molla Abdü'n-Nebî, H. 1028.
5. Tezkire-i Nasrâbâdî: Muhammed Tâhir Nasrâbâdî. Eserin yazılması H. 1083'de başlanmıştır.
6. Tezkire-i Hazîn: Alî Hazîn
7. Âteşgede: Lutf Alî Bey Azar, H. 1192.
8. Mecmau'l Fusahâ: Rıza Kuli Han Hidâyet, 2 cilt, taş baskısı, Tahran 1295.

Sûfîlerin hâl tercümelerini ihtiva eden eserler:

1. Tezkiretü'l-Evliyâ: Feridüddin Attâr. H. 4. Asır.
2. Menâkıbu'l Ârifîn: Şemsüddin Ahmed Eflâkî.
3. Nefahâtü'l-Üns: Abdurrahmân Câmî, H. 833.
4. Sefinetü'l –Evliyâ: Dârâ Şükûh.
5. Riyâzü'l-Ârifîn: Rızâ Kuli Han Hidâyet.

1.2 Türk Edebiyatında Şuarâ Tezkireciliği

Türk edebiyatında ilk şuarâ tezkiresi Çağatay edebiyatının en büyük şairi Alî Şîr Nevâî tarafından yazılan *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserdir. ¹⁰Bu eserle birlikte Çağatay sahasında

---

⁹ Ahmed Ateş-Abdülvahhab Terzi, *Farsça Grameri*, s. 450-451.

başlayan şuarâ tezkireciliği Osmanlı sahasında gelişerek bir çok şuarâ tezkiresi meydana getirmiştir. Çağatay Türkçesi ile yazılan *Mecâlisü'n-Nefâis*, İran ve Çağatay şairlerinden bahsetmektedir. Çok sevilen ve çok okunan bu tezkire birçok kez Farsça'ya çevrilmiştir.

Anadolu sahasında şuarâ tezkireciliği bakımından otuza yakın eser telif edilmiştir. İlk şuarâ tezkiresi 16. yüzyılda Edirneli Sehi Bey tarafından Câmî'nin *Bahâristan*'ı, Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*'i ve Devletşah'ın tezkiresi esas alınarak yazılan *Heşt bihişt*'tir. Eserin tertibi *Mecâlisü'n-Nefâis* ile aynıdır. Eserde 13, 14 ve 16. yüzyılda yaşamış şairlerin hâl tercümelere ve şiirlerinden bazı parçalar vardır. Birçok yazması bulunan eser *Heşt bihişt, Âsâr-ı eslâftan tezkire-i Sehî* adıyla İstanbul'da (1907) basılmıştır.

Sehî Bey'in tezkiresinin ulaştığı şöhret, birçok şairi tezkire yazmak noktasında heveslendirmiştir. Bunlardan biri de *Latîfî Tezkiresi* ile bilinen Kastamonulu Latîfî'dir. Latîfî, Câmî ve Nevâî'nin mezkur tezkirelerini örnek alarak yazdığı eserinde II. Murat devrinden yaşadığı zamana kadar bilinen 310 şairin hâl tercümelerini ve şiirlerinden örnekleri aktarmış ve eseri yazarken başkaları tarafından yazılan 10 kadar tezkirenin pek rağbet görmediğini de eklemeyi ihmal etmemiştir. Bu eser *Tezkire-i Latîfî* adıyla İstanbul'da (H. 1314) basılmıştır. Bunlardan başka Anadolu sahasında yazılan tezkireler şunlardır:¹¹

Bağdadlı Ahmed Ahdî, *Ahdî Tezkîresi*; Aşık Çelebî, *Maşâ'ir al-Şu'arâ*; Hasan Çelebî, *Hasan Çelebî Tezkîresi*; Rusçuklu Mustafa Beyânî, *Beyânî Tezkîresi*; Mehmet Riyâzî, *Riyâzî Tezkîresi*; Kaf-zâde Fâizî, *Zubdat al-Aş'âr*; Seyyid Mehmed, *Rızâ Tezkîresi*; Mehmed Sâlih Yümnî, *Yümnî Tezkîresi*; Mehmed Âsım, *Âsım Tezkîresi*; Edirneli Ali Güftî, *Güftî Tezkîresi*; Mustafa Safâî, *Safâî Tezkîresi*; Kazasker Mehmed Emin Sâlim, *Sâlim Tezkîresi*; Bursalı İsmail Belîğ, *Belîğ Tezkîresi*; Kemiksiz-zâde Mustafa Safvet, *Safvet Tezkîresi*; Hüseyin Râmiz, *Râmiz Tezkîresi*; Silâhdar-zâde Mehmed Emin Bey, *Silâhdar-zâde Tezkîresi*; İstanbullu Mehmet Âkif Bey, *Âkif Tezkîresi*; Mehmed Esrâr Dede, *Esrâr Dede Tezkîresi*; Bağdadlı 'Abd al-Fattâh Şafkat, *Şefkat Tezkîresi*; Vak'anüvist Mehmed Es'ad Efendi, *Es'ad Tezkîresi*; Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, *Ârif Hikmet Tezkîresi*; Da'vud Fatîn Efendi, *Fatîn Tezkîresi*; Mehmed Tefvik Efendi, *Tevfik Tezkîresi* ve son olarak Fatîn tezkîresi'ne zeyl olmak üzere *Son Asır Türk Şairleri* adıyla büyük bir eser ortaya koyan İbnülemin Mahmud Kemal İnan.

¹⁰ Helmuth Ritter, agm.

¹¹ Helmuth Ritter, agm.

2. Türk Edebiyatında Evliyâ Tezkireciliği

Türk edebiyatında 13. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız Tezkiretü'l-evliyâ aslı eserlerin büyük bir kısmı Feridüddin Attâr'ın aynı adlı eserinin tercümeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Moğol istilasının yakıp yıktığı Anadolu'nun manevi anlamda inşasında evliyâ tezkirelerinin önemi büyüktür. Kısa ama vurucu hikâyelerle dini mesaj etkileyici bir biçimde verilmektedir. Edebiyatımızda Feridüddin Attar'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının dışında İran edebiyatı ürünleri olan *Nefâhütü'l-Üns*, *Min Hazaratü'l-Kuds*, *Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimül-Fütüvve*, *Reşahât-ı Aynü'l-Hayât*, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Tezkiretü'l Evliyâ* tercümesi gibi eserlerin Türkçe'ye tercüme edildiği görülmektedir. Bütün bunların yanında Sinan Paşa'nın telif kabul edilebilecek bir *Tezkiretü'l- Evliyâ*'sı vardır.

2.1. Nefahâtü'l-Üns

Câmî'nin 883 (1478) yılında Alî Şîr Nevâî'nin isteği üzerine kaleme aldığı Farsça eserin tam adı *Nefahâtü'l-Üns Min Hazaratü'l Kuds*'tür. Eserin aslı, Muhammed b. Hüseyin esSülemi'nin ilk sûfi tabakat kitaplarından olan *Tabakâtü's-Sûfiyye*'sine dayanır.¹³ Alî Şîr Nevâî

Câmi'nin bu eserini 170 kadar Türk ve Hint kökenli sûfinin biyografisini ekleyerek 901 (1495)'te *Nesayimmü'l-Mahabbe Min Şerayimi'l-Fütüvve* adıyla Çağatay Türkçesine tercüme etmiştir. Aynı eser Lâmiî Çelebi tarafından Anadolu sahasına ait 48 veli ilave edilerek *Futuhu'l Mücahidinli-Tervihi Kulubi'l Müşahidin* ismiyle Anadolu Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Lâmiî Çelebi'nin bu tercümesi H. 1289'da *Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns* adıyla basılmış; ancak *Terceme-i Nefahât* adıyla meşhur olmuştur.

2.2. Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve

Bu eser Cami'nin *Nefâhütü'l-Üns Min Hazaratü'l-Kuds* adlı eserinin Alî Şîr Nevâî tarafından Çağatayca'ya yapılmış bir tercümesidir. Nevâî, eserinde, Nefahâtü'l-Üns'teki 601 sûfiden 596'sını tercüme etmiş, 170 civarında çoğu Türk, bir kısmı da Hint olan meşayih eserine kendisi ilave etmiştir.¹⁴

2.3 Reşahât-ı Aynü'l-Hayât

Nakşibendi hulefasının hâl tercümelerini ihtiva eden eser, aslen Farsça olarak Alî b.

¹² Orhan Yavuz, *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri*, s. 27.

¹³ Süleyman Uludağ, *Nefahatü'l-Üns*, İslam Ansiklopedisi, c.32, s.521.

¹⁴ Kemal Eraslan, *Alî Şîr Nevâyî-Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve*, s. 39.

Hüseyin E's-Sâfi tarafından H. 909'da yazılmış, Türkçe'ye ilk tercümesi Mehmed ibn-i Mehmed Şerîf El Abbâsî tarafından H. 933 yılında yapılmıştır. Eser geniş olarak Nakşibendiyye tarikatına yer vermektedir. Eserin bilhassa Türklerle meskun olan bir yerde yazılmış olması, zamanla Anadolu'ya doğru yönelen Türk topluluğunun terbiyesinde mühim bir rol oynadığını göstermektedir.¹⁵

2.4. Ebu'l-Leys Semerkandî-Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi

Tezkiretü'l-Evliyâ tahminen 15. yüzyılın sonlarına doğru Farsça'dan tercüme edilmiş bir eserdir. Müellifin adı bilinmemekte ancak mütercim eserin Ebu'l-Leys Semarkandî tarafından düzenlenmiş olduğunu söylemektedir.¹⁶ Eserin adı ve müellifin kimliği eldeki bilgilerin yetersizliğinden dolayı aydınlığa kavuşamamıştır. Eser 20 bab üzerine kurulu olup her babda 10 hikâye yer almaktadır. Bu bablar:

1	Bâbu evvel: Helâl yimegi ve yiyeceği şüpheden sakınmaktır.
2	Bâbu Sâni: Nefse riyâzet göstermektedir.
3	Bâbu Sâlis: Tanrının ibâdetinde zahmet çekmektedir.
4	Bâbu Râbi': Allah'dan korkup ve günâhdan ağlamaktır.
5	Bâbu Hâmis: Dilin küfürden saklamaktır.
6	Bâbu Sâdis: Tevbe incülerin vilâyetlerindedir.
7	Bâbu Sâbi': Evliyânun kerâmetlerindedir.
8	Bâbu Sâmin: Her du'â ki iderler, derhâl kabûl olduğundadır.
9	Bâbu Tâsi': Birbirünün gönlinden geçeni bilmektir.
10	Bâbu 'Aşir: Tanrıya tevekkül idüp kimseden korkmadıklarındadır.
11	Bâbu Hâdi 'Aşere: Cömerdler hikâyetindedir.
12	Bâbu İsnâ 'Aşere: Beglerün zühdlerinde ve hikâyetlindedir.

¹⁵ Orhan Yavuz, age., s.29.

¹⁶ Selahattin Olcay, *Ebu'l-Leys Semerkandî-Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi*, Ankara 1965, s. 7.

13	Bâbu Sâlis ‘Aşere: Avratlar kerâmetlerindedür.
14	Bâbu Râbi’ ‘Aşere: Oglanukların zühdlerindedür.
15	Bâbu Hâmîs ‘Aşere: Kullar kerâmetlerindedür.
16	Bâbu Sâdis ‘Aşere: Dervîşlerin hikâyetlerindedür.
17	Bâbu Sâbi’ ‘Aşere: Dermândelerin meded irdüğindedür.
18	Bâbu Sâmîn ‘Aşere: Evliyâ evkâtında ve hikâyâtındadır.
19	Bâbu Tâsi’ ‘Aşere: Evliyâ öldüğünden sonra görüldüğündedir.
20	Bâbu ‘İşrûne: Perâkende hikâyetleründedir ve’s-selâm.

Yukarıda sıralanan 20 bâbda konu edinen hikâyeler, evliyâların ve meşâyihlerin hâl tercümelerinden örneklendirilerek anlatılmıştır. Bir çok hikâye, Tezkiretü’l Evliyâ’nın çeşitli tercümelerinde anlatılan hikâyelerle benzerlik gösterir. Mesela: ***Helâl yimegi ve yiyeceği şüpheden sakınmaktır.***”un birinci hikâyesi olan *İbrâhîm-i Edhem’in Belh padişahlığını terk etmesi, tevbe edip Allah’a yönelmesi, Allah’a layık olmanın yolunun helal yemekten geçtiği, daha sonra Horasan ve Rum’a gelmesi, bir kişiye bağ bekçiliğinde durması, bir gün bağ sahibinin nar istemesi, İbrâhîm-i Edhem’in nar toplayıp getirmesi, narların ekşi çıkması ve bağ sahibinin kızması, “Narın ekşisini tatlısını bilmez misin?” demesi, İbrâhîm-i Edhem’in “Ben nar yemeye gelmedim.” şeklinde cevap vermesi vs. devam eden hikâyesi¹⁷ ile Orhan Yavuz’un doktora tezindeki İbrâhîm-i Edhem bölümünde anlatılan hikâyeler arasında benzerlik vardır. Yine aynı hikâye Mustafa Kuğu’nun yüksek lisans tezi olarak çalıştığı Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümünde no: 2848/2’de kayıtlı olan Çağatayca Tezkiretü’l Evliyâ’da da İbrâhîm Adham bölümünde hemen hemen aynı şekilde anlatılmaktadır: ¹⁸“*Naqlur kim bir vaqt bir kişi öz bağı İbrâhîmğa tapşurdi. Bir kün bağıni iyesi (15) bağqa kélip ayttı: “Barğıl, süçüg nâr kétürgil!” dép. İbrâhîm barıp her qaysı uluğraq nâr bolsa**

107(71b) (1) keltürür érdi. Turuş çıkar érdi. Ol kişi ayttı: “Sén munça vaqt bu bağ içinde nâr açığıni, süçügdin (2) tanımas sén.” İbrâhîm ayttı: “Sén bağıni maña saqlağalı

¹⁷ Orhan Yavuz, age., s. 30.

¹⁸ Mustafa Kuğu, *Tezkiretü’l-Evliyâ (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2006, s. 107-108.

tapşurup turur s n. Yoq kim n r yep y r gey m n.” Bütün bu benzerliklerden hareketle bu eseri yazanın Attâr’ın Tezkiretü’l-evliyâ’sından istifade ettiği ya da onun kaynaklarından yararlandığı söylenebilir.

2.5. Aşık Ahmed’in “Câmiü’l-Ahbar” Adlı Manzum Tezkiretü’l-Evliyâsı

Eserin müellifi bir gün evinde kitap okurken eline Deşt, Moğol (Kıpçak) dilinde yazılmış bir eser geçer. Bu dili bildiği için eseri zevkle okuyan şairimiz, geride bir yadigar bırakmak arzusu ile eseri Türkçe’ye tercümeye karar verir. Böylece aslı Tezkiretü’l-Evliyâ nevinden ve mensur olan eseri Türkçe’ye manzum olarak *Câmiü’l-Ahbar* adıyla tercüme eder.

Otururken bir gün ev mde iy y r
Gey mel l id m hem oldum  şik r
Nüshalar var idi aldum okıdum
İşbu şeyt n-ı la ni tokıdum
Nüshalar içinde gördüm bir kit b
şöyle eski (idi) mech l iy řeb b
Kim atamdan kalmıř idi ol benüm
El me aldım anı ben iy canum
....
Bir meş yılı s zleridđr cümle ol
İlle şöyle düřdi dil iy lutfi bol
Bu Mokal dilince şöyle yazludur
şöyle sankim bir g herd r gizl d r
....
Türki’ye d nder ben nazm eyledüm
Kalb içinde sözlerin nazm eyledüm
Nesr iken nazm eyledüm bunda bunı
Y dig r kalsun diy  bunda bunı
....
Tezkiretü’l-Evliyâ hod çok durur
Bunculayın tezkire hiç yok durur
Câmiü’l-Ahbar kodum hem adını

Tâ bilesün işbu sözün tadını
Evliyâdan her ne kim vardır haber
Bu kitâbda zikr olundu mu'teber
Anın için *Câmiü'l-Ahbar* durur
Âleme tolmış dahı ebhâr durur
(yk. 7b-12b)

12.239 beyit ihtiva eden *Câmiü'l-Ahbar* hacimli bir mesnevidir. Fâilâtün fâilâtün fâilün vezniyle yazılmıştır. Eser klasik tertip hususiyetlerine uygundur. İki tevhidden sonra iki na't, ayrıca dört halife ve Hz. Hasan'la Hz. Hüseyin için de na'tlar bulunmaktadır. Ayrıca iki parça halinde biri mesnevi diğeri de kaside tarzında olmak üzere Sultan İkinci Murad medhiyeleri yer alır. Sebeb-i te'lif bölümünden sonra kitabın en hacimli bölümü olan ve yirmi bâbdan oluşan evliyâ menkıbelerinin anlatıldığı kısım gelmektedir. Her bâb muayyen bir konuya sahip olup, bu konular çeşitli hikâyelerle işlenir. Hikâye sayıları on ile on altı arasında değişmektedir. Bu bâblar şunlardır:

1 Bâb	Helâl yiyip içmeye dair olup on hikâye içermektedir.
2 Bâb	Riyâzete, nefsi hor kılmaya dair on hikâye içermektedir.
3 Bâb	Cenab-ı Hakk'ı anmanın, O'nun yolundan gitmenin, tâat ehli olmanın ehemmiyeti üzerinde durulur. On hikâyeden oluşmaktadır.
4 Bâb	Günahını anıp ağlamakla ilgili on hikâye içermektedir.
5 Bâb	Dili korumaya, kimseyi incitmeye dair on hikâye içermektedir.
6 Bâb	Tövbe etmekle ilgili bir kaside ve on evliyâyâ dair on hikâye içermektedir.
7 Bâb	Evliyâ kerametleriyle ilgili sekiz hikâye içermektedir.
8 Bâb	Duaların tez icabetlerine dair on hikâyeye içermektedir.
9 Bâb	Velîlerin birbirinden haberdar olmalarına dair on hikâye içermektedir.
10 Bâb	Tevekkülün ne olduğunu ve velîlerin tevekkülünü anlatan on hikâye içermektedir.
11 Bâb	Cömertliğe dair sekiz hikâye içermektedir.
12 Bâb	Beylerin zühdüne ve Hak yolunda olan cehdlerine dair sekiz hikâye

	içermektedir.
13 Bâb	Zâhîde hatunlar hakkında sekiz hikâyeye içermektedir.
14 Bâb	Küçük, helâlzâde çocuklara dair sekiz hikâyeye içermektedir.
15 Bâb	Kul ve karavaşların zühdü, Hak muhabbeti ve kerametleri hakkında yedi hikâyeye içermektedir.
16 Bâb	Zâhid yoksullara ait altı hikâyeye içermektedir.
17 Bâb	Zahmet ve ihtiyaç zamanında Cenab-ı Hakk'ın rahmetinin erişmesine dair dokuz hikâyeden oluşmaktadır.
18 Bâb	Velîlerin ölürken gösterdikleri kerametlerle ilgili altı hikâyeye içermektedir.
19 Bâb	Öldükten sonra, velîlerin rüyaya girmesine dair on bir hikâyeye içermektedir.
20 Bâb	Muhtelif on hikâyeden ibarettir.

Yeri geldiğinde okuyucuya nasihat ettiği kadar kendisine de nasihat eden müellifimiz, Câmîü'l-Ahbar'ın sadece Tezkiretü'l-Evliyâ türünden bir kitap olmadığını aynı zamanda bir nasihat-name sayılması gerektiğini çeşitli beyitlerle bizzat hatırlatır.

İşbu sözler kim direm bunda sana
Cümlesi penddür bunun önden sana
(yk 50b)

Bu nasâyih sözlerine candan olgıl müsemi'
Hoş nasâyihdür sana kim Câmîü'l-Ahbar ider
(yk. 199a)

Nasihat ve benzeri ifadelerin çokluğu müellifin eseri tercüme ederken eklemeler yaptığına işaret etmektedir. Bu haliyle de Câmîü'l-Ahbar telif bir eser olarak gösterilebilir. Câmîü'l-Ahbar'ın bilinen tek nüshasında telif tarihini belirten bir mısra ya da beyit bulunmamaktadır. Ancak müellifin çeşitli beyitlerde ifade ettiği tarihi olaylardan (*İstanbul'un Sultan İkinci Murad'a haraç verdiği söylemesi yine Selanîğin Sultan İkinci Murad tarafından alındığın söylemesi*) hareketle eserin 833/1430 civarında te'lif edildiğini söylenebilir.

2.6. Sinan Paşa- Tezkiretü'l-Evliyâsı

“*Sinânuddin Yusuf b. Hızır Hasan Paşa*” (öl. H. 891), Velîyüddin Kütüphanesi’nde no: 1643 (s. 670)’de kayıtlı Tezkire’nin kapağında bu isim yazılıdır. Hacı Mahmud Ef., no: 4514 (s.270); Ayasofya, no: 3138 (s. 212) ve Bursa genel 1205’de kaydı bu şekilde yapılmış, birçok yer tamamen atlanmış, bazı kısımlar eksik tercüme edilmiştir. Oldukça çok tercüme hataları ihtiva eden bu tercümede zaman zaman metnin düzeni ve ifadesi de değiştirilmiştir. A. Pavet de Courteille, bu tercümenin H. 825 yıllarına ait olduğunu, Tezkire’nin bir özeti olduğunu söylemekte, diğer tercümenin esas metne bundan daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Mehmed Zâhid Kotku neşri, bu tercümenin tertibi bozuk bir nüshasına dayanmaktadır (bk. İslâm Ansiklopedisi, Sinan Paşa mad.). Sinan Paşa tercümesi Emine Gürsoy Naskali tarafından dil ve lehçe yönünden incelenmiş, özgün metin ve Lâtin alfabesine aktarılan şekliyle yayımlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987). Sinan Paşa’nın tercümesi 72 (*ilavelerle 97*) velînin hayat hikâyesini ve menkıbesini değil, bunlardan sadece 28’ini içine alır. Bu evliyâlar şunlardır:¹⁹

1	Ca’fer-i Sâdık	16	Süfyân-ı Sevrî
2	Üveys-i Karenî	17	Şefik-i Belhî
3	Hasan-ı Basrî	18	Ebû Hanîfe-i Kûfî
4	Mâlik b. Dinâr	19	Şâfi’î
5	Muhammed bin Vâsî	20	Ahmed-i Hanbelî
6	Habîb-i ‘Acemî	21	Dâvûd-ı Tâ’î
7	Ebu Hazem-i Mekkî	22	Hâris-i Muhâsibi
8	Utbe-i Gülâm	23	Ebû Süleymân-ı Dârâyî
9	Râbi’a-i-Adeviyye	24	Muhammed-i Semmâk
10	Fuzayl bin ‘Îyâz	25	Muhammed bin Eslem-i Tûsî
11	İbrâhîm-i Edhem	26	Ahmed-i Harb
12	Bîşr-i Hâfî	27	Hatem-i Assam

¹⁹ Emine Gürsoy, *Sinan Paşa Tezkiretü'l-Evliyâ*, Ankara, 1987, s. 27.

13	Zû'n-Nûn-i Mısırî	28	Sehl-i bin 'Abdu'llâh-ı Teşterî
14	Bâyazîd-i Bestamî	29	Ma'rûf-ı Kerhî
15	'Abdu'llâh bin Mübârek		

Sinan Paşa tezkireyi tercüme etmeye başlamış, baş tarafından 28 velînin menâkıbını tercüme etmiş, geri kalanını, bilinmeyen bir sebepten dolayı tercüme etmemiştir. Sinan Paşa, tezkiredeki bazı sözleri ve menkıbeleri alıp uzun uzadıya açıklar; ancak diğer taraftan da söz ve menkıbelerin çoğunu esere almaz. Ayrıca Sinan Paşa kendi düşüncelerini de esere eklemekten çekinmemiş ve böylece telif sayılabilecek bir eser vücuda getirmiştir.

2.7. Feridüddîn-i Attârın Tezkiretü'l-Evliyâsı

Attâr'ın tek mensur eseri olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*, şehid edilmesinden bir sene önce H. 617 yılında yazılmıştır. Büyük sufilerin, evliyâların hayatları, kerametleri davranışları, söz ve düşüncelerini konu edinmektedir.

Attâr tezkirenin mukaddimesinde, kendisine dostlarının ve müminlerin okuyanların ibret ve feyz alacakları evliyâların hâl tercümelerini anlatan bir kitaba ihtiyaç olduğunu söylediklerini ifade etmekte kendisinin de bu istek ve tavsiyeler uyararak bu eseri vücuda getirdiğini söylemektedir. Tezkireyi hacimli olacağı endişesi ile “muhtasar kıldığını” söyleyen Attâr, velilerin hâl tercümelerini eksiksiz okumak isteyenlere *Keşfu'l-Asrâr*, *Ma'rîfatu'n-nafs va'r-rab*, *Şarhu'l-kulûb* adlı kitapları tavsiye etmektedir.²⁰

Eserin aslı 72 veliden oluşmaktadır. Ancak daha sonra esere 25 veli ilave edilmiştir. Muhammed İsti'lâmî'ye göre²¹ bu velilere Türkçe tercümelerde rastlayamıyor oluşumuzun yegane nedeni bu zeyillerin Attâr'dan sonra başkaları tarafından ilave edilmiş olmasıdır.

Tezkirenin Farsça aslında ve Türkçe tercümelerinde her veli kısa, secili cümleler ile takdim edilmekte ve söz fazla uzatılmadan asıl hikâyeye geçilmektedir. Velilerin ibretli hayat hikâyeleri nakledildikten sonra gösterdikleri kerametler, olaylar karşısındaki davranışları ve söyledikleri sözler hareketli bir tahkiye içinde anlatılmakta, okuyucunun sıkılmadan dinin emir ve yasaklarını kısa hikâyeler üzerinden öğrenmesi ve yaşananlardan ibret alması amaçlanmaktadır. Attâr'a göre tezkirenin dört önemli faydası vardır. Bunlar,

²⁰ Süleyman Uludağ, *Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi*, İstanbul 2002, s. 45.

²¹ Muhammed İsti'lâmî, *Şeyh Feridüddîn-i Attâr-ı Nişâbüri- Tezkiretü'l-Evliyâ*, Mukaddime, s. 13.

okuyanın gönlünden dünya sevgisini çıkarması, ahiret düşüncesini canlı tutması, Allah sevgisini arttırması, ahiret hazırlığını yani ibadetleri daim kılması olarak özetlenebilir.

Tezkirede 72 evliyâ olduğunu yukarıda zikretmiştik; ancak İsti'lâmî²² ve R.A. Nicholson'un neşrettiği yayınlarda²³ veli sayısı 72+25=92 olarak görülmektedir. Buradaki 72 velinin Attâr tarafından yazıldığı açıktır. Ca'fer-i Sâdık bölümü ile başlayan eser, Attâr'ın en fazla hürmet ettiği veli olan Hallâc-ı Mansûr ile sona erer. Sonradan ilave edilen 25 veli H. 10. yüzyıldan sonra istinsah edilen nüshalarda görülmektedir. İlavelerin 23'ü 13. asırda Ahmed-i Tûsî tarafından yazılmıştır. Diğer iki velinin kimin tarafından yazıldığı belli değildir. Türkçe Tezkiretü'l-Evliyâ'ların hepsi 72 veliden oluşmakta ilaveler tercümelerde görülmemektedir. Nicholsun'un neşrine göre evliyâ şöyle sıralanmıştır:

1	Ca'fer Sadık	6	Habib Acemî
2	Veysel Karânî	7	Ebu Hâzım Mekkî
3	Hasan-ı Basrî	8	Utbe b. Gülam
4	Mâlik b. Dinâr	9	Râbiatu'l-Adeviye
5	Muhammed b. Vâsî	10	Fudayl b. İyâz
11	İbrahim b. Edhem	36	Şâh Kirmânî
12	Bişr-i Hâfî	37	Yusuf b. Hüseyin
13	Zünnûn-ı Mısrî	38	Ebu Hafs Haddâd
14	Bâyazid-i Bistamî	39	Hamdûn Kassâr
15	Abdullah b. Mübârek	40	Mansur b. Ammâr
16	Süfyân-ı Servî	41	Ahmed b. Asım
17	Şakik-i Belhî	42	Abdullah b. Hubeyk
18	İmam Ebu Hanîfe	43	Cüneyd-i Bağdâdî

²² Muhammed İsti'lâmî, age., s. 27-28.

²³ R. A. Nicholson, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, "Mukaddime" s.2.

19	İmam A'zam	44	Amr b. Osman Mekkî
20	İmam Ahmed b. Hanbel	45	Ebu Said Harrâz
21	Dâvûd Tâî	46	Ebu Hüseyin Nûrî
22	Hâris Muhâsibî	47	Ebu Osman Hirî
23	Ebu Süleyman Darânî	48	Ebu Muhammed Rûveym
24	İbn Semmâk	49	İbn Atâ
25	Muhammed b. Eslem	50	Abdullah b. Cellâ
26	Ahmed b. Harb	51	İbrahim Rakkî
27	Hâtem-i Asamm	52	Yusuf b. Esbât
28	Abdullah b. Sehl	53	Ebu Yakub Nehrocurî
29	Ma'ruf-ı Kerhî	54	Semnûn Muhîb
30	Serî Sakatî	55	Muhammed Mutra'ış
31	Feth Mevsilî	56	Abdullah b. Muhammed
32	Ahmed Havârî	57	Ebu Hüseyin Buşencî
33	Ahmed b. Hodreveyh	58	Muhammed b. Ali Tirmizî
34	Ebu Tûrâb Nahşebî	59	Ebu Bekir Varrâk
35	Yahya b. Muaz Razî	60	Abdullah b. Münâzil
61	Ali b. Sehl İsfahânî	67	Ebu Ali Cüzcanî
62	Hayru'n-Nessâc	68	Ebu Bekir Kettânî
63	Ebu Hayr Akta'	69	Abdullah b. Muhammed b. Haffî
64	Ebu Hamza Horasânî	70	Ebu Muhammed Cerîrî
65	Abdullah Turağbezî	71	Ahmed b. Mesrûk
66	Abdullah b. Ahmed Mağribî	72	Hüseyin b. Mansûr Hâllâc

Zeyl:

73	İbrahim Havvâs	86	Şeyh Ebû Ali Sakafî
74	Mümşâd Dîneverî	87	Şeyh Cafer b. Muhammed Hulhî
75	Şeyh Ebû Bekir Şibli	88	Şeyh Ali Rûdbârî
76	Ebû Nasr Serrâc	89	Şeyh Ebû Hasan Husrî
77	Ebû Abbâs Kassâb	90	Şeyh Ebû İshak Şehriyâr Kâzerûnî
78	Ebû Alî Dekkâk	91	Ebû Abbâs Seyyârî
79	Şeyh Ebû Hasan Harakânî	92	Ebû Osman Mağribî
80	Şeyh İbrahim Şeybânî	93	Ebû Kâsım Nasrâbadî
81	Ebû Bekir Saydâlânî (Tamestânî)	94	Ebû Abbâs Nihâvendî
82	Şeyh Ebû Hamza Bağdâdî	95	Şeyh Ebû Said Ebû'l-Hayr
83	Şeyh Ebû Amr b. Nüceyd	96	Şeyh Ebû Fadl Hasan
84	Şeyh Ebû Hasan b. Sâi'	97	İmam Muhammed Bâkır
85	Şeyh Ebû Bekir Vâsıtî		

Nüshaları:

1. İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şeriye nu. 1231, 1066, 1113
2. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kısmı Nu. 4549/2, 4577
3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kısmı Nu. 2784
4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Kısmı Nu. 1789
5. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 854, TY 2654, TY 2607

Kaynakça:

- ATTÂR, Feridüddîn (2007): *Evliyâ Tezkireleri*, Çeviren: Süleyman Uludağ, Kabalıcı Yayınevi.
- ATEŞ, Ahmed – TARZİ, Abdülvahhab (1971): *Farsça Grameri*, Milli Eğitim Basımevi, - s. 450-451.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine (1987): *Sinan Paşa, Tezkiretü'l-Evliyâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İSTİ'LÂMÎ, Muhammed (2002): *Şeyh Feridüddîn-i Attâr-ı Nişâbü'rî- Tezkiretü'l-Evliyâ*, Mukaddime, s. 13 Tahran.
- KARTAL, Ahmet (2003): "Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ İsimli Eseri ve Türkçe Tercümeleri", *Diriözler Armağanı*, Ankara, s.: 383-405.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1986): *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- KÜLTÜRAL, Zühal (2009): *Hacı Mustafaoğlu, Mecmaü'l-Envâr, Tenkitli Metin-İnceleme*, Simurg Kitapçılık, İstanbul 2009.
- NİCHOLSON, Reynold. A: *Tezkiretü'l-Evliyâ*, "Mukaddime" s.2.
- OLCAY, SELAHATTİN (1965): *Ebu'l-Leys Semerkandi, Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi*, *İnceleme-Metin-İndeks*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971): *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3Cilt, İstanbul.
- RİTTER, Helmuth (1993): "Attar" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, s.: 7-12.
- RÁSONYİ, L. (1968): "Feridüddin Attar Tezkeretü'l-Evliyâsının Budapeşte Yazması", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s.: 83-86.
- Tarama Sözlüğü* (1963-77): (Haz.: Ömer Asım Aksoy-Dehri Dilçin), c.: I-VIII, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Orhan (2006): *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*, Tablet Kitabevi, Konya.